

Мудрак Я.,

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ МОДЕЛІ РЕЧЕНЬ З ФАКТИВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ ПАМ'ЯТІ

Стаття присвячена аналізу семантико-синтаксичної структури речень з фактивними предикатами пам'яті, що передбачає врахування семантичного потенціалу фактивних предикатів і звернення до пов'язаних з ними концептів.

Ключові слова: фактивний предикат, концепт "пам'ять", семантична структура.

The article is devoted to the analysis of semantic and syntactical structure of sentences with factive predicates of memory taking into consideration predicates' semantic potential and appeal to concepts related with them

Key words: factive predicate, concept "memory", semantic structure.

Термін "фактивність" (і "фактивні предикати") увійшов у лінгвістику після дослідження мовознавців братів Поля і Кароля Кіпарських, які, аналізуючи семантичну природу дієслів і особливості їх функціонування у реченнях, протиставляли фактивні дієслова (*знати, шкодувати, пам'ятати*) нефактивним (*думати, вважати, передбачати*), інтерпретували поняття фактивної пресупозиції, а фактивне дієслово визначали як дієслово з пресупозицією істинності залежної пропозиції [15]. Так, речення *Знає і про те, що в армію Сашка не взяли, бо трохи налягав на ліву, трохи пошкоджену ще в дитинстві ногу* (В. Козаченко) протиставляється *Думає, що в армію Сашка не взяли, бо трохи налягав на ліву, трохи пошкоджену ще в дитинстві ногу*, оскільки в першому реченні предикат *знати* вказує на істинність залежної пропозиції (те, що *Сашка не взяли в армію* – факт), у другому реченні нефактивний предикат *думати* не виконує такої функції, і залежна пропозиція отримує статус припущення

Аналіз лінгвістичних концепцій [1; 2; 4; 7; 14; 15], що передбачають різноманітні підходи та критерії виділення фактивних предикатів, і зібраного мовного матеріалу дають змогу визначити наступні критерії виділення фактивних предикатів: 1) функціонування у поліпропозитивному реченні, оскільки фактивний предикат фіксує відношення мовця до факту об'єктивної дійсності, у реченні він знаходить вираження у вигляді залежної пропозиції; фактивний предикат, відповідно, займає позицію матричного (головного) предиката; 2) наявність у семантиці предиката семантичного компонента *знання*; 3) пресупозиція істинності залежної пропозиції; 4) неможливість сполучення з прислівниками *хибно, помилково, неправильно, некоректно*.

Семантично фактивні предикати поділяємо на когнітивні, серед яких виділяємо: 1) фактивні предикати знання: *знати, відати, відомо, дізнатись, довідатись, взнати*; 2) фактивні предикати розуміння: *розуміти, зрозуміти, усвідомити, усвідомлювати, зрозуміло*; 3) фактивні предикати пам'яті: *пам'ятати, пригадати, згадати, забути* і емоційні фактивні предикати (*радіти, шкодувати, дивуватись*), семантика яких пов'язана з емоційною реакцією суб'єкта на факт об'єктивної дійсності.

Оскільки семантика фактивних предикатів пов'язана з психічною діяльністю людини, з пізнанням суб'єктом об'єктивної дійсності, їхній аналіз передбачає звернення до таких концептів, як *знання, пам'ять, розуміння, емоція*, тобто звернення до здобутків когнітивної лінгвістики, що, у свою чергу, дає змогу розглядати семантику та мовні проблеми загальною крізь призму пов'язаних із лінгвістикою наук" [5, с. 25], намагаючись "дати мовним фактам і категоріям психологічне пояснення і так чи інакше співвіднести мовні форми з їх ментальними репрезентаціями і з тим досвідом, які вони в якості структур відображають" [6, с. 9]. Відтак, дослідження фактивних предикатів і смислових структур, які вони утворюють, відповідає тенденції сучасних лінгвістичних досліджень, що спрямовані на виявлення у конкретних синтаксичних структурах екстралінгвістичного змісту і встановлення зв'язків і відношень між думкою суб'єкта і фактом об'єктивної дійсності.

Метою статті є логіко-референційний аналіз речень з фактивними предикатами пам'яті на концептуальному та семантико-синтаксичному рівнях. Семантика предиката, конкретизуючись у реченнях, ґрунтується на його лексичному значенні з урахуванням смислів, що передаються у вигляді пропозиції.

Концепти знання і пам'яті в онтологічному сенсі тісно взаємодіють між собою. Так, І. Фустер зазначає, що різниця між знанням і пам'яттю дуже незначна, оскільки знання – пам'ять про факти [13, с. 111-112], Р. Шанк і Р. Абелсон стверджують, що усе людське знання базується на попередньому досвіді, причому новий досвід інтерпретується під призмю попереднього досвіду, а відтак знання і пам'ять знаходяться у тісному зв'язку [16, с. 1].

Спорідненість концептуального вмісту пам'яті і знання можна пояснити те, що у більшості контекстів *знати=пам'ятати*: *Добре він знає, здавна знає ту степову корабельню* (О. Гончар) → *Добре він пам'ятає, здавна пам'ятає ту степову корабельню*; *Я знаю, що таке тил, коли ворог під стінами города* (М. Хвильовий) → *Я пам'ятаю, що таке тил, коли ворог під стінами города* (хоча *знати математику* не те саме, що *пам'ятати математику*).

Водночас пам'ять на відміну від знання має ретроспективний характер, за висловленням М. Фортеск'ю, вона "звернена в минуле", тоб-

то змістом пам'яті є все те, що відбулось в минулому [12]. Щодо цього А. Айер висловлює припущення, що пам'ять може співвідноситись і з теперішнім, і з майбутнім. Вчений наводить приклад: астроном може пам'ятати, що затемнення сонця відбудеться у майбутньому [11]. Однак, варто зауважити, що інформація про затемнення була усвідомлена суб'єктом у минулому, а відтак він згадує не саме затемнення, а відомості про нього. Так, у реченні *Я пам'ятаю, що ми зустрінемось у наступний понеділок о четвертій*, суб'єкт пам'ятає не зустріч, що відбудеться, а домовленість про цю зустріч, що відбулась у минулому.

Ретроспективним характером пам'яті можна пояснити неможливість функціонування виразів *пам'ятати наперед* на відміну від *знати наперед*: *За рік господиня померла від сухот. Знала Марія, що запропонує їй господар* (Р. Іваничук): аналізуючи ситуацію, що склалась, суб'єкт знав наперед, як вона розгортатиметься.

Л. М. Васильєв наголошує, що *пам'ятати, згадати і забути* можна тільки те, що збережено в свідомості як знання [3]. Згадаємо український народний іронічний сталий вислів *Не знав, не знав і забув*, який засвідчує, що неможливо забути те, чого не знаєш.

Можна погодитись із вченими, які розглядають пам'ять як вмістище (сховище) інформації: *У пам'яті я збережу навік і вчительки уважність обережну, і з другом батька бесіду бентежну* (М. Бажан); *Від рясного читання на селі він зберіг, щоправда, в пам'яті силу імен, назв та змістів, але все це було подібне на занедбану бібліотеку, де книжки навіть на полиці не поставлено* (В. Підмогильний). У іншому прикладі: *З'ясовуєм подробиці, які чомусь досі не вивітрились з пам'яті, хоча, здавалось би навіщо, навіщо нам зараз серед цього шаленства хайвею уява виносить десь із глибини душі ту мовби раніш і забуту сагу дитячих літ* (О. Гончар) пам'ять осмислюється як сукупність спогадів людини, що знаходиться в глибині душі. Разом з тим пам'ять метафорично може сприйматись як живий організм, котрий здатний зберігати чи втрачати інформацію: *Пам'ять найбільше чомусь зберегла, що сталося це в зоряну ніч* (О. Гончар); *Він напружив пам'ять і згадав те, що волів би забути навік* (В. Підмогильний).

В. В. Туровський порівнює пам'ять з простором, в якому знаходиться різноманітна інформація. Провівши аналогію між дієсловами пам'яті і предметними дієсловами, можна дійти висновку, що *пам'ятати* означає *володіти* інформацією, *згадати* – *знайти* інформацію, *згадувати* – *шукати* інформацію, *забути* – *втратити* інформацію [8].

Досліджуючи механізми функціонування пам'яті і збереження інформації, варто звернутись до відомої гіпотези Дж. Андерсона і Г. Бауера, які зазначають, що "те, що носієм спогадів чи знань може бути дещо на зразок внутрішньої фотографії, кіно– чи відеострічки, яку ми

можемо реактивувати чи відтворити, при нагадуванні образу не має наукової перспективи” [10, с. 453]. Натомість, згідно з запропонованою концептуально-пропозитивною концепцією, пам’ять містить інтерпретацію подій у вигляді концептів, висловлювань, пропозицій.

Подібну думку підтримує і Е. Тульвінг. Аналізуючи довготривалу пам’ять, він виділяє два види знання: процедурне і пропозитивне [17]. Процедурна пам’ять передбачає знання того, як здійснювати дії, що потребують певних навичок (*пам’ятати, як їздити на велосипеді, користуватись інтернетом* тощо). Пропозитивна пам’ять передбачає знання того, що відбулось і відповідає дійсності, це фактичне знання суб’єкта. Пропозитивне знання Е. Тульвінг поділяє на епізодичне і семантичне. Епізодична пам’ять стосується особистих спогадів людини: *Згадала вона все, що бачила в огні пожеж, тікаючи од німців через всю Україну – попалену, розбиту, поруйновану* (О. Довженко); *Луція пригадує, як в один із своїх приїздів капітан привіз Віталікові для забави мавпеня* (О. Гончар).

Семантична пам’ять передбачає запас знань, усвідомлених людиною незалежно від місця і часу: *Я знаю/ пам’ятаю, що обманювати – погано*. Такий підхід дає підставу припустити, що пропозитивна пам’ять стосується подій, явищ, ситуацій, сприйнятих і зафіксованих людською свідомістю у вигляді фактів, і реалізується у реченнях з фактивними предикатами.

Згідно з концепцією У. Чейфа, знання (інформація) знаходиться в активному чи неактивному стані, у різні періоди часу воно “включається” або не “включається” у потік свідомості людини, але і у першому і у другому випадку існує у свідомості людини [9, с. 37-38].

Отож, речення типу *Х пам’ятає, що Q* = у певному часовому відрізку Х володіє знанням щодо факту Q: *Я пам’ятав, що в своїх барвистих розповідях про Одесу Береговенко ніколи не згадував про зв’язківця-жінку* (Ю. Збанацький). У цьому реченні *пам’ятати* = *знати, володіти достовірною інформацією*.

Х забув, що Q = У певному часовому відрізку Х втратив знання щодо факту Q, що, однак, не впливає на реалізацію Q: *Магда враз забула, що посварилась з товаришками* (Ю. Збанацький): Магда посварилась з товаришками – факт об’єктивної дійсності, що мав місце, – *Магда знала про це – Магда забула цей факт*.

Х задав, що Q = Х у певному часовому відрізку Х відтворив знання щодо факту Q: *Я згадала, що сьогодні день відпочинку бібліотекарів* (М. Хвильовий): суб’єкт володів знанням щодо факту *сьогодні день відпочинку бібліотекарів* і відтворив його; *І тоді їй пригадалася призабута розповідь діда Корнія* (М. Стельмах): суб’єкт знав зміст розповіді діда Корнія і відтворив цей факт.

На нашу думку, пропозитивна пам’ять – пам’ять суб’єкта про усвідомлені факти дійсності – найтісніше пов’язана з пропозитивним знанням,

що у свою чергу пояснює взаємозаміну предикатів *пам'ятати* і *знати*: *Домашні знали, що була вона мимовільним свідком* (І. Вільде) – *Домашні пам'ятали, що була вона мимовільним свідком*. Якщо ж знання стосується обізнаності у чомусь, розуміння принципів чи механізмів (знання-вміння), заміна *знати* на *пам'ятати* неможлива: *знаю математику* ≠ *пам'ятаю математику*; *знаю, як працює метро* ≠ *пам'ятаю, як працює метро*.

Взаємозамінними є предикати *знати* і *пам'ятати* у заперечних контекстах: *Не знаю, хто ти, де живеш* (Л. Костенко) → *Не пам'ятаю, хто ти, де живеш*. І перше і друге речення фіксують факт незнання суб'єкта.

Однак знання факту, що забувся, ще не гарантує його пригадування: *Миготить щось – от-от усе пригадаю...* *Проте ніяк не ввіймається, тікає од мене, як птах* (С. Васильченко). Часом суб'єкт може відтворити у пам'яті тільки фрагмент цілісної картини. Таке епізодичне пригадування реалізується у конструкціях з *пригадую/згадаю/пам'ятаю тільки, що*: *Пам'ятала тільки, що звідкілясь їхала, поверталась до Києва і чомусь опинилась у їхньому майже доценту випаленому в час Корсунь-Шевченківських боїв містечку*; *Надійка пам'ятає тільки, що чекала на нього у скверіку біля інституту і хвилювалася* (В. Козаченко).

Добре реконструйовані свідомістю факти репрезентовані у конструкціях з *добре/чітко/ясно пам'ятала, що; добре/ясно/чітко згадала, що*: *Добре пригадували участь Богдана в повстанні Павлюка, коли він був військовим писарем* (М. Грушевський); *До дрібниць згадували вони свої щоденні клопітні діла* (Ю. Збанацький).

Мовний матеріал засвідчує, що між фактом минулого і спогадом людини може пройти тривалий час: *Згадав він про неї [крадіжку] через довгі роки* (С. Васильченко); *Федорові Несторовичу пригадалося, як у дитинстві шльопав босими ногами по розбитій чередою степовій дорозі, крута пілюга гарячими струмочками цідилася крізь пальці, а вітерець виносив з – поміж кіп теплий дух спілого життя* (Г. Тютюнник).

Поштовхом до пригадування може бути якась теперішня подія, пов'язана з минулим: *Дівчина торкнулась пальцями патрона і згадала, що так і не показала їм знайденого листа таємничої незнайомки* (В. Козаченко), однак згадування може відбуватись раптово: *Раптом згадала, що забула зачинити двері, без видимих причин: І тут же згадав якусь сіру стенографістку, яка погоджувалась працювати підряд сімдесят дві години* (М. Хвильовий), навіть мимовільно, без потреби і бажання суб'єкта: *Тут мимоволі згадується глибокодумна сентенція доктора Варфоломія Кнуриця про сучасну прозу* (П. Загребельний).

Пропозитивна пам'ять пов'язана з пропозитивним знанням суб'єкта, оскільки для того, щоб *забути, згадати* чи *пам'ятати* про факт, його необхідно *знати*, а отже, знання є семантичним компонентом фактивних предикатів пам'яті.

Речення з фактивними предикатами пам'яті трикомпонентні і реалізуються за структурною схемою $S+V_f\text{Pread}_{dic}+P$, де S – суб'єкт пропозитивної пам'яті, $V_f\text{Pread}_{dic}$ – фактивний предикат пам'яті, P – залежна пропозиція, яка конкретизує об'єкт пропозитивної пам'яті. Залежна пропозиція оформляється з'ясувально-об'єктною пропозицією (that clause P) або іменником непередметної семантики (N P).

1. $S+V_f\text{Pread}_{dic}+ \text{that clause P}$: *Бо тільки і пам'яталось бабусі Мотрі, що десь однізу, від городу [схована пляшка], а де саме – забула* (В. Козаченко);

2. $S+V_f\text{Pread}_{dic}+ N P$: *Зосі згадалося її дитинство у Дахнівці* (В. Земляк); *Пан Сулятинський згадував свої розмови з бейлер-бесм та яничар-бачі* (С. Тельнюк).

Як конкретизатори фактивних предикатів пам'яті у наведених структурних схемах виступають обставинні детермінанти, що характеризують предикат з позицій характеристики, місця і часу виникнення. Структурні схеми набуватимуть вигляду: $S+V_f\text{Pread}_{dic}+ Adv+P$:

$S+V_f\text{Pread}_{dic}+ Adv_{man}+P$: *Добре Надійка тільки пам'ятала, що ривок до дверей їхньої виховательки видався їй незвичайним* (В. Козаченко); *Даруся дуже добре тепер пам'ятає, що тато згодом пояснював їй, що не кожна людина є такою, як про неї кажуть позаочі* (М. Матіос);

$S+V_f\text{Pread}_{dic}+ Adv_{loc}+P$: *Вдома згадав, що не вечеряв, але виходити вже не хотів* (В. Підмогильний);

$S+V_f\text{Pread}_{dic}+ Adv_{temp}+P$: *В такі хвилини людина пригадує, що в її житті є проблеми і вона бажає їх розв'язати* (з газети).

Імпліцитне вираження суб'єкта фактивних предикатів веде до появи двокомпонентних речень наступних структурних схем:

$V_f\text{Pread}_{dic}+ \text{that clause P}$: *Пригадалось, що сиділи колись у колгоспній бригаді перед нарядом чоловіки, гомоніли* (В. Захарченко);

$V_f\text{Pread}_{dic}+ N P$: *Пригадалися слова, кинені ним у темряві ночі зі сто-гоном* (І. Багрянний); *Згадую появу Хабалика в редакції* (В. Дрозд).

Отже, аналіз речень з фактивними предикатами пам'яті з урахуванням семантичного потенціалу предиката і зверненням до пов'язаного з ним концепту *пам'ять*, засвідчує, що у реченнях такого типу реалізується пропозитивна пам'ять суб'єкта щодо фактів об'єктивної дійсності, що існують у його свідомості у вигляді пропозицій. Відтак, мінімальна реченнева структура таких речень – трикомпонентна – це суб'єкт, власне фактивний предикат пам'яті і об'єкт, що конкретизує значення предиката і розкриває зміст пропозитивної пам'яті.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Проблема фактивности: знать и его синонимы / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 43-65.

2. Булыгина Т. В. Вопрос о косвенных вопросах: является ли установленным фактом их связь с фактивностью? / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка. Знание и мнение: сб. науч. тр. / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – С. 46-63.
3. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М.: Высшая школа, 1981 – 184 с.
4. Вендлер З. Факты в языке / З. Вендлер // Философия. Логика. Язык // Д. П. Горский, В. В. Петров – М.: Прогресс, 1987. – С. 293-315.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24-29.
6. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века: сб. статей. – М.: РГГУ, 1995. – С. 144 – 238.
7. Падучева Е. В. К семантике пропозициональных предикатов: знание, фактивность и косвенный вопрос / Е. В. Падучева // Известия АН. Серия литературы и языка, 1998. – Том 57. – № 2. – С. 19-26.
8. Туровский В. В. Память в наивной картине мира: забыть, вспомнить, помнить / В. В. Туровский // Логический анализ языка. Культурные концепты: сб. науч. тр. / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1991. – С. 91-95.
9. Чейф У. Память и вербализация прошлого опыта / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике / В. А. Звегинцев. – М.: Радуга. – 1983. – Вып. 12. – С. 35-74.
10. Anderson J. R. Human associative memory / J. R. Anderson, G. H. Bower. – Washington DC: Winston and Sons, 1973. – 524 p.
11. Ayer A. J. The problem of Knowledge / Alfred. J. Ayer. – London: Macmillan and Co LTD; N.Y.: St. Martin's Press, 1956. – 258 p.
12. Fortescue M. Thoughts about thoughts / M. Fortescue // Cognitive Linguistics. – 2001. – Vol. 12. – № 1. – P. 15-45.
13. Fuster J. M. Cortex and Mind: Unifying Cognition / Joaquin M. Fuster. – N.Y.: Oxford University Press, 2005. – 314 p.
14. Kiefer F. Questions and Attitude / F. Kiefer // Crossing Boundaries in Linguistics. – Dordrecht: Reidel, 1981. – P. 159-177.
15. Kiparsky P. Fact / Paul Kiparsky, Carol Kiparsky // Progress in Linguistics / Ed. by M. Bierwisch, K. E. Heidolph. – The Hague: Mouton, 1970. – P. 143-173.
16. Schank R. C. Knowledge and Memory: The Real Story / Roger C. Schank, Robert P. Abelson // Knowledge and Memory: The Real Story / Ed. by R. S. Wyer. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1995. – P. 1-85.
17. Tulving E. Episodic and semantic memory / E. Tulving // Organization of memory / Ed. by E. Tulving, W. Donaldson. – N.Y.: Academic Press, 1972. – P. 381 – 403.